

eğitim sistemini yeniden organize etmiştir. 1883'te Viyana'da devlet matbaasında "Hanefî mezhebine göre İslâm'da evlilik hukuku", "İslâm'da aile hukuku" ve "İslâm'da veraset hukuku" gibi konularda bazı kitapların basımı sağlandı; böylece Avusturyalı hukukçular ve bilim adamları İslâm hukukunu inceleme imkânı buldular. 1893'te Avusturya yönetiminin desteğiyle Saraybosna'da din dersi öğretmenlerinin yetiştirildiği bir "dârülmualimîn", kadınları yetiştirmek için bir "mekteb-i nüvvâb" ve 1918'de de "şeriat lisesi" açıldı. Bu okulda normal lise programında bulunan derslerden başka Arapça, İslâm kültürü ve İslâm tarihi gibi dersler okutuluyordu. Ayrıca Bosna-Hersek liselerinde okutulmak üzere İbn Hişâm'ın *es-Siret'ü'n-nebeviyye* adlı eserinden seçmeler (*Izbor iz Kita-bu Sireti Resulillahi*, Viyana 1913) ve bir Arapça sözlüğün basımı gerçekleştirildi. Bu arada, Bosna - Hersek'te 1930'lara kadar yürürlükte kalmış olan *Mecelle* de Almanca ve Sırpça'ya tercüme edildi (Öztürk, s. 95). I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı Devleti'nde okutulan bütün ders kitaplarının, nesredilen bütün gazete ve dergilerin ve bunların yanı sıra 1918'e kadar İstanbul ve Bulak'ta basılan Arapça, Türkçe, Farsça eserlerin büyük bir özenle toplanarak Viyana Saray Kütüphanesi'nde (bugün Millî Kütüphane) saklanması, Avusturya yönetiminin İslâm kültürüne olan ilgisini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bugün bu eser ve koleksiyonların hepsi Avusturya Millî Kütüphanesi'nde mevcuttur. Viyana'da 1918'e kadar bir müftü oturuyor ve şehirde müslüman askerler için yaptırılmış bir cami bulunuyordu.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Avusturya'da yaşayan müslümanlar İslâm Kültür Cemiyeti adıyla bir dernek kurarak ortak problemlerine çözüm aradılar; ancak dernek Alman hâkimiyetinin başlamasından sonra kapanmak zorunda kaldı (1939). II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu derneğin devamı niteliğinde olan Avusturya İslâm Cemiyeti kuruldu (1950), fakat bu da uzun ömürlü olmadı ve 1962'de kapandı. Aynı yıl müslümanları bir çatı altında toplamak amacıyla İslâmî Sosyal Hizmet Cemiyeti (Moslimischer Sozialdienst) kuruldu. Daha sonra üyeleri arasında Türk işçi ve öğrencilerinin de bulunduğu pek çok kuruluş bu derneğe katıldı. 1960'lardan itibaren Avusturya'nın Türkiye ve Kuzey Afrika ülkelerinden işçi kabul etmesi ve İslâm ülkelerinden buraya okumak için öğrencilerin gelme-

si üzerine özellikle Viyana'da yaşayan müslümanların sayısı hızlı bir artış göstermiş ve günümüzde bu ülkedeki müslüman nüfus 100.000'e ulaşmıştır. 1968'lerde müslüman ülkelerin büyükelçileri sosyal ihtiyaçların karşılanması ve çocukların dinî eğitimlerinin yapılabilmesi gayesiyle bir İslâm merkezi tesis edilmesi için yoğun bir çalışma başlattılar ve Suudi Arabistan'ın büyük maddî desteğiyle inşa edilen Viyana İslâm Merkezi 1979'da hizmete girdi. Bu merkezde konferans salonları, mescid, kütüphane, çocukların din eğitimi gördükleri sınıflar, kadınlar için özel bir bölüm ve çeşitli sosyal hizmetlere ayrılan bürolar bulunmaktadır. Viyana İslâm Merkezi eğitim öğretim ve sosyal hizmetlerin yanı sıra İslâmî konularda kitap ve dergi yayımını da gerçekleştirmektedir; *al-Islam* (Almanca) dergisi bu merkezin yayınıdır. Ayrıca ülkede Türkler tarafından açılmış seksen civarında cami ve mescid bulunmaktadır.

İslâmiyet Avusturya'da resmen tanınan bir dindir. İlk defa 15 Temmuz 1912'de devlet tarafından resmen kabul edilmişse de savaş sonunda imparatorluğun dağılması bu tanımayı anlamsız hale getirmiştir. İslâmî Sosyal Hizmet Cemiyeti'nin 1962'den itibaren Avusturya hükümeti nezdinde sürdürdüğü teşebbüsler sonunda İslâmiyet ancak 1979'da resmî din olarak kabul edilmiştir. Bu tanıma ile radyo ve televizyonda yılda sekiz defa dinî konuşma yapma, çocukların okullarda haftada iki saat din dersi alması, müslümanların İslâm cemaati adı altında örgütlenmeleri, müslüman ölümler için müstakil bir mezarlık ayrılması gibi çeşitli haklar sağlanmıştır.

Avusturya'da çeşitli zamanlarda İslâmî muhtevalı bazı dergiler çıkarılmıştır. Bunlar arasında İslâmî Sosyal Hizmet Cemiyeti tarafından dört ayda bir Almanca, Boşnakça ve Türkçe olarak yayımlanan *Der gerade Weg*, Dr. İsmail Balıç tarafından yine Almanca, Boşnakça, bazan da Türkçe ve İngilizce olarak üç ayda bir çıkarılan *Islam und der Westen*, 1975'ten beri yayın hayatını sürdüren ve Avusturya ile Arap ülkeleri arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkileri konu alan Arapça *Merhabâ*, 1951-1955 yılları arasında çıkarılan *Vox Orientalis* ve 1958-1972 arasında üç ayda bir çıkarılan *Bustan* adlı dergileri anmak gerekir. 1952-1979 yılları arasında Viyana'da "Muslimische Bibliothek" adlı seri içinde birçok İslâmî kitap yayımlan-

mıştır. Ayrıca Viyana'daki müslüman öğrenci dernekleri tarafından da küçük İslâmî kitaplar yayımlanmaktadır.

Avusturya'da pek çok enstitü ve dernek İslâm kültürüyle yakından ilgilenmektedir. Viyana Üniversitesi'ne bağlı olarak Şarkiyat Enstitüsü (Orientalisches Institut, 1886), Purgstal Derneği (Purgstall Gesellschaft, 1958) ve 1851-1948 yılları arasında faaliyette bulunan Şark Dilleri Öğretim Kurumu (Öffentliche Lehranstalt für orientalische Sprachen) ve sonradan bu görevi üstlenen Diplomasi Akademisi (Diplomatische Akademie, 1962), aynı zamanda İslâmî ilimlerle de ilgilenen kuruluşlardır.

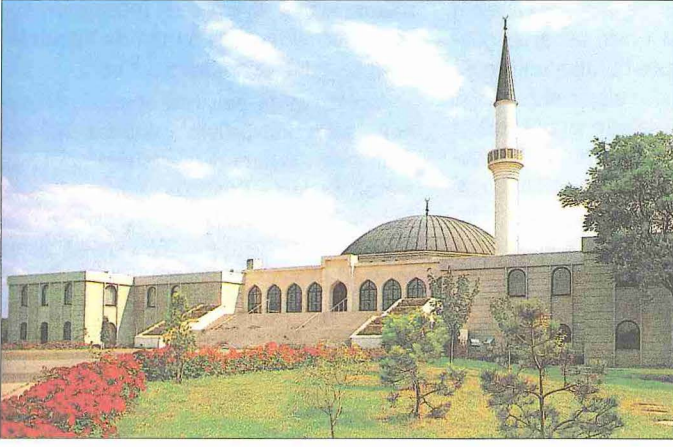
Avusturya'da şarkiyatla ilgili başlıca yayınlar ise şunlardır: *Vienna Orient Journal* (1886; daha sonra bu dergi yerini *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*'e [1915] bıraktı); *Archiv für Orientforschung* (Viyana 1923-, yılda bir cilt); *Wiener Beiträge zur Kunst- und Kulturgeschichte Asiens* (1925-); *Wiener Beiträge zur Kultur, Geschichte und Linguistik* (1930-); *Wiener Völkerkundlich Mitteilungen* (1953-).

BİBLİYOGRAFYA :

H. Leobenstein, *Katalog der arabischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek*, Wien 1970, I; *Die Muslims im Donauraum, Österreich und der Islam*, Wien 1971, s. 106; Osman Öztürk, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, İstanbul 1973, s. 95; Necîb el-Akîkî, *el-Müsteşrikün*, Kahire 1980, II, 270-272; B. Jelavich, *History of the Balkans*, Cambridge 1985, I, 300-327, 348-352; M. Ali Kettani, *Muslim Minorities in the World Today*, London 1986, s. 46; G. Wagner, "Das Osmanenreich und Österreich", *TAD*, V/8-9 (1970), s. 213-239; Abdülmün'im et-Tüniçî, "el-Merkezü'l-İslâmî fi Fiyenâ", *Fayşal*, XXXVI, Riyad 1980, s. 107-112; "The Islamic Centre in Vienna: an Example of Religious Pluralism in Austria", *The Muslim World League Journal*, XII/1, Mekke 1984, s. 48-49; K. Arat, "Der Islam in Österreich", *Cibedo*, 1/4, Frankfurt 1987, s. 97-128.  İSMAİL BALIÇ — MÂSUM YAŞAR AYDIN

IV. İSLÂM ARAŞTIRMALARI

Avusturya'da şarkiyat ve İslâmiyat çalışmaları XVI. yüzyılın ortalarında I. Ferdinand'ın, Viyana Üniversitesi'nde Arapça dersleri vermesi için Fransız müsteşrik Guillaume Postel'i (ö. 1581) davet etmesiyle başlar. Yine I. Ferdinand tarafından İstanbul'a elçi olarak gönderilen Busbecq (ö. 1592), İstanbul'dan ülkesine dönüşünde beraberinde getirdiği 240 adet el yazması eserle ilim adamlarının ilgisini çekmiştir. Viyana Üniversitesi'ne Arapça öğretileri amacıyla çeşitli ülkelerden başka uzmanlar da davet edil-



Viyana
İslâm
Merkezi
Camii -
Avusturya

miştir. Önce Viyana Üniversitesi bünyesinde başlayan İslâmiyat çalışmaları, ardından Graz (1586) ve Innsbruck (1667) üniversitelerinde kurulan şarkiyat bölümleriyle daha da canlanmış, 1674 yılında ise Viyana Üniversitesi'nde Türkçe öğretimi başlatılmıştır.

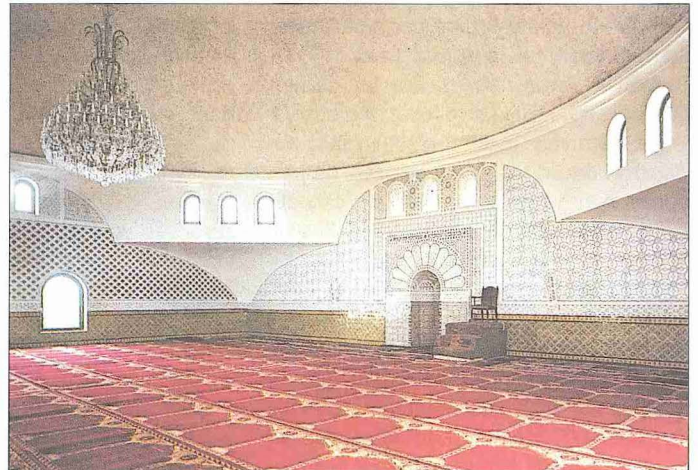
Avusturya'da İslâmiyet'le ilgili çalışmaların başlaması siyasî sebepler dolayısıyla olmuştur. İstanbul'da diplomatik temaslarda bulunan Avusturya temsilcileri, önceleri Osmanlı Devleti'ndeki hristiyan tercümanlardan faydalanırken bunların casuslukla itham edilmeleri üzerine Avusturyalı tercümanlar yetiştirilmesine ihtiyaç duyulmuş, böylece Viyana'da Türkçe, Arapça ve Farsça ile ilgili incelemelere başlanmış ve özellikle Mesganien Meninski bu tür çalışmalarda önemli rol oynamıştır. Meninski İstanbul'daki Avusturya büyükelçiliğinde görev yaptığı yıllarda (1661-1668) çalışmalarını sürdürmüş ve Viyana'ya döndüğünde bir basımevi kurarak Türkçe, Arapça ve Farsça'dan Latince'ye üç ciltlik büyük bir sözlük (*Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae*, 1680) ile bir Türkçe gramer (*Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae Institutiones seu Grammatica Turcicae*) yayımlamıştır. Kraliçe Maria Theresa'nın elçiler, konsoloslar, tüccarlar ve bilginler için Viyana'da Şarkiyat Akademisi'ni (Wiener Orientalischen Akademie) faaliyete geçirmesiyle (1754) ilk defa İslâmiyat'la ilgili çalışmalar ve Türkçe öğretimi sistemli bir şekilde başlamış oldu. Bu akademiye birçok ünlü kişi ders vermiş ve buradan yetişen şarkiyatçılar İslâm kültürü ile ilgili pek çok eser yayımlamışlardır. Akademiye yetişen ünlü ilim adamlarından J. von Hammer-Purgstall (ö. 1856) İstanbul'daki Avusturya büyükelçiliğinde uzun yıllar tercüman olarak

çalışmış, topladığı bilgi ve belgelerle de *Geschichte des osmanischen Reiches* (I-X, Wien 1827-1835); *Constantinopolis und der Bosphorus* (I-II, Wien 1822); *Geschichte der osmanischen Dichtungst* (I-IV, Pesth 1836-1838); *Die Staatsverfassung und Staatsverwaltung des Osmanischen Reiches* (I-II, Wien 1814-1816) gibi birçok önemli eser yazmıştır. Diğer İslâm ülkeleri ve edebiyatları üzerinde de pek çok yazı ve eseri olan Hammer'in en kalıcı eserleri bunlar olmuştur. XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başlarında İslâm dünyasıyla ilgilenmiş ve bu alanda eser vermiş bir diğer âlim de Fr. de Dombay'dır (ö. 1810). Dombay, İbn Ebû Zerr'in *el-Enisü'l-mu'trib* adlı Mağrib tarihini metni ve Almanca tercümesiyle (*Geschichte der mauritanischen Könige*, Agram 1794-1797), Ebû Medyen el-Fâsî'nin *Tuhfeti'l-erib*'inin ihtisarını da yine metinle birlikte Latince tercümesiyle neşretmiş (Viyana 1805), ayrıca Mağrib-i Aksâ emîrleri ve Arap sikkeleri üzerindeki çeşitli çalışmalarını yayımlamıştır.

Şarkiyat Akademisi, XIX. yüzyılın ortalarında Şark Dilleri Akademisi ve Fe-

deral Öğretim Kurumu'na (Konsular-Akademie und Bundeslehranstalt für Orientalische Sprachen) dönüştürülerek Doğu'ya gidecekler için pratik öğrenim vermeye başladı (1851). Bu kurumu Viyana Üniversitesi'nde açılan Şarkiyat Enstitüsü (Universität Wien-Orientalisches Institut) takip etti (1886); XX. yüzyılın başlarında yetişen ve eser veren şarkiyatçılarla İslâmiyatçılar'ın çoğu buradan yetişmiştir.

XIX. yüzyıl Batı'da şarkiyat ve İslâmiyat'la ilgili çalışmaların giderek yoğunluk kazandığı bir dönem olmuştur. Önceleri siyasî sebeplerle başlatılan bu çalışmaların önemi Batı ülkelerinin sömürgeciliğe yönelmeleri üzerine daha da artmış ve hükümetler İslâm kültürüyle ilgili inceleme ve araştırmalara destek vermişlerdir. Bu arada Viyana bu tür çalışmaların yapıldığı en önemli merkezlerden biri haline gelmiştir. Bu yüzyılda yetişen ve eser veren Avusturya asıllı ilim adamlarından A. Sprenger (ö. 1893), İslâm kültürüyle ilgili çok sayıda eserin yayımını gerçekleştirmiştir. Sprenger'in yayımladığı başlıca eserler arasında şunlar gösterilebilir: Kâşânî'nin *İşlâhâtü's-şûfiyye*'si (Kalküta 1845); İbn Hacer'in *el-İşâbe*'si (Kalküta 1856-1873); Tehânevî'nin *Keşşâfû işlâhâti'l-fünûn*'u (W. N. Lees ile birlikte, 1862); Süyûtî'nin *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*'ı (Kalküta 1852-1854); Ebû Nasr el-Utbî'nin *Târihu'l-Yemînî*'si (Dehli 1848). Hz. Muhammed hakkındaki *Das Leben und die Lehre des Mohammad nach bisher grösstentheils unbenutzen Quellen bearbeitet* (I-II, Wien 1861-1865) adlı biyografisi en önemli eserleri arasında yer alır. Aynı dönemde eser verenlerden A. von Kremer (ö. 1889), *el-İstibâr fî 'acâ'ibi'l-emşâr*'ı (*Description de l'Afrique par un géographe arabe anonyme du 6^e siècle de l'hégire*,



Viyana
İslâm
Merkezi
Camii'nin
içinden
bir görünüş -
Avusturya

Vienne 1852) ile Vâkidî'nin *el-Megâzî* adlı eserinin üçte bire yakın kısmını (*History of Mohammed's Campaign's*, Kalküta 1856) yayımlamış, ayrıca İslâm kültür ve tarihiyle ilgili değişik mecmualarda çok sayıda makale neşretmiştir. Kremer'in *Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen* (I-II, Wien 1875-1877) ve *Die Herrschenden Ideen des Islams* (Leipzig 1868) adlı iki kitabı en ilgi çeken eserlerindendir. Yine bu dönemde Viyana İslâmiyatçıları arasında en önemli isimlerden biri olan J. von Karabacek (ö. 1918) sanat tarihi, nümismatik ve epigrafi çalışmaları ile tanınmıştır. Arşidük Rainer'in zengin koleksiyonu Karabacek'e çok faydalı bir araştırma malzemesi olmuş, bu koleksiyondaki çiniler, Küfe sikkele-ri, Arapça yazılı papirüsler üzerine ve İslâm tarihi hakkında çeşitli kitaplar yazmıştır. D. H. Müller de (ö. 1912) Sâmi dilleri üzerinde çalışmış ve Asmaî'nin *Kitâbü'l-Farğ*'ını şerhiyle birlikte bir fihrist ekleyerek (Viyana 1876-1891), İbnü'l-Hâik el-Hemdânî'nin *Kitâbü'l-İklîl*'ini de notlarla açıklanmış metni ve Almanca tercümesiyle birlikte yayımlamıştır (Leipzig 1879). Güney Arabistan'a da ilgi duyan Müller, bu bölge ile ilgili çalışmalarını muhtelif tarihlerde yayımlama imkânı bulmuştur. Filolojide güçlü bir isim olan Müller'in yetiştirdiği öğrenciler özellikle şarkiyat alanında ciddi çalışmalar yapmışlardır. Onun halefi olan R. Geyer (ö. 1929), çalışmalarına Asmaî'nin *Kitâbü'l-Vuḥûs*'u (Viyana 1888) ile başlayarak özellikle Arap edebiyatı sahasında eserler vermiştir. El yazması ve matbu çok sayıda eser toplamış, Meymûn b. Kays el-A'sâ ile ilgilenmiş ve onun iki kasidesini metin ve Almanca tercümeleriyle birlikte neşretmiştir (*Zwei Gedichte von al-A'sâ*, Leipzig 1905, 1919). Ayrıca Accâc, Ru'be, Zürrümme, Cesîrî ve Şemmah gibi şairlerin *urcûze**lerini de toplayarak Almanca notlarla birlikte yayımlamıştır (*Altarabischen Diamben*, Leipzig, New York 1908). Geyer bu çalışmaların yanında Tayâlisî'nin *Kitâbü'l-Mukâşere 'inde'l-müzâkere*'sini de neşretmiştir (1927). Müller'in öğrencilerinden olan B. Geiger, S. Gandz ve Polonyalı T. Kowalski Arap edebiyatı ve İranîyat alanlarında çalışmışlardır. A. Haffner de (ö. 1914) Asmaî'nin önce *Kitâbü'l-Hayl*'ini (Viyana 1895), sonra *Kitâbü's-Şâ*'ını (Beyrut 1896) ve *Kitâbü'n-Nebât ve's-şecer* (Beyrut 1898) ile diğer bazı kitaplarının yayımını gerçekleştirmiştir. N. Rhodokanakis ise (ö. 1945) Arap edebiyatının ilk dönemleriyle ilgilenerek bu alanda çeşitli gramer

Viyana
İslâm
Merkezi
Kütüphanesi'nden
bir görünüş -
Avusturya



ve sözlüklerin neşrine muvaffak olmuş ve çalışmalarıyla Avusturya'da eski Arap kültürünün tanınmasında önemli rol oynamıştır. E. von Zambaur'un (ö. 1949) hazırladığı İslâm devletleri ve hânedanlarının halifeleri, vezirleri ve valileriyle ilgili kronolojik el kitabı (*Manuel de génealogie et du chronologie pour l'histoire de l'Islam*, Hannover 1927), kendi alanında temel bir başvuru eseri olmuştur. Bu ilim adamlarının yanı sıra XX. yüzyılın başlarında şarkiyat ve İslâmiyat alanındaki çalışmalarıyla adını duyuran M. Bittner (ö. 1918) ve Osmanlı vesikaları üzerinde önemli çalışmalar ortaya koyması yanında *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte* adlı Osmanlı araştırmaları dergisinin (1921-1922) kurucusu olan Friedrich Kraelitz-Greifenhorste ile Türk dili ve tarihi sahaslarında çalışmalarıyla tanınan Herbert Wilhelm Duda'yı da (ö. 1975) anmak gerekir. Çok kullanışlı bir Almanca-Türkçe lugat düzenleyen Herbert Jansky, Evliya Çelebi seyahatnâmesi üzerindeki çalışmaların yanı sıra Avusturya-Osmanlı münasebetleri ve Viyana ile ilgili çeşitli Osmanlı eserlerinin tercümelerini yayınlayan R. Kreutel (ö. 1981) ve Türk gemici dili üzerinde H. R. Kahane ile birlikte *The Lingua Franca in the Levant* (Urbana 1958) adlı mühim bir lugat meydana getiren, tarihçi Âlî'nin *Hâlâtü'l-Kâhire* (Wien 1975) ile *Nushatû's-Selâtin*'in (I-II, Wien 1979-1982) ilmî yayın ve tercümesini ortaya koyan A. Tietze, Avusturya şarkiyat ve Türkolojisinin daha yeni simalarıdır. Viyana Şarkiyat Enstitüsü'nce, A. Tietze'nin idaresinde, 1975'ten bu yana Batı'da ve Doğu'da Osmanlı ve Türkiye tarihi ile ilgili tarih, dil, sanat ve edebiyat sahasındaki yeni yayınların *Türkologischer Anzeiger* adı altında sistematik ve zengin bibliyografyası Akademî'nin kendi

mecmuası WZKM'nın ek kısmı halinde ilim alemine sunulmaktadır.

Avusturya'da İslâmiyat alanındaki çalışmalar geçmişte olduğu gibi günümüzde de önemini korumakta ve pek çok enstitü, dernek ve kuruluş İslâm kültürüyle yakından ilgilenmektedir. Viyana Üniversitesi bünyesinde bulunan Orientalisches Institut (1886) ile Orient-Akademie der Hammer-Purgstall Gesellschaft (1962), Afro-Asiatisches Institut in Wien (1953) ve 1851-1948 yılları arasında faaliyet gösteren Şark Dilleri Akademisi ve Federal Öğretim Kurumu'nun yerine kurulan Diplomatische Akademie (1962) gibi kuruluşlar İslâm ilimleri ve şarkiyatla ilgilenmektedirler.

Avusturya'da şarkiyatla ilgili başlıca süreli yayınlar ise şunlardır: *Vienna Orient Journal* (Viyana şarkiyat dergisi, 1886); daha sonra bu dergi yerini *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*'e (Avusturya Şark araştırmaları dergisi, 1915) bıraktı. *Archiv für Orientforschung* (şarkiyat araştırmaları arşivi [dergisi], Viyana 1923 —); *Wiener Beiträge zur Kunst-und Kulturgeschichte Asiens* (Viyana Asya sanat ve kültür tarihi dergisi, 1925 —); *Wiener Beiträge zur Kultur, Geschichte und Linguistik* (Viyana kültür, tarih ve dil bilimi dergisi, 1930 —); *Wiener Völkerkundlich Mitteilungen* (Viyana etnoloji araştırmaları dergisi, 1953-); Ayrıca Hammer - Purgstall Gesellschaft tarafından 1950'den beri *Bustan* adlı bir dergi de çıkarılmaktadır.

Avusturya kütüphaneleri İslâmî yazmalar bakımından çok zengindir. Avusturya şarkiyatçıları gördükleri destekle saray kütüphanesine değerli bir Şark yazmaları hazinesi kazandırmışlardır. Hammer'in şahsî kütüphanesindekilerin katılmasıyla bu koleksiyon daha da zen-

giniştir. Bugün Avusturya Millî Kütüphanesi'nde bulunan saray kütüphanesine ait Arapça, Farsça ve Türkçe yazmaların katalogu G. Flügel tarafından (*Die arabischen persischen und türkischen Handschriften der k. k. Hofbibliothek zu Wien*, I-III, Wien 1865-1867), Arapça yazmaların katalogu da Helene Leobenstein tarafından (*Katalog der arabischen Handschriften der österreichischen Nationalbibliothek*, Wien 1970) neşredilmiştir (Avusturya kütüphanelerindeki yazmalarla ilgili diğer kataloglar için bk. Huisman, s. 8-9).

BİBLİYOGRAFYA :

G. Pfannmüller, *Handbuch der Islam-Literatur*, Berlin 1923; J. Fück, *Die Arabischen Studien in Europa*, Leipzig 1955, s. 254-260; A. J. W. Huisman, *Les manuscrits arabes dans le monde: une bibliographie des catalogues*, Leiden 1967; İsmail Soysal — Mihin Eren, *Türk İncelemeleri Yapan Kuruluşlar*, Ankara 1977, s. 94-101; Necib el-Akikî, *el-Müsteşrikün*, Kahire 1980, II, 270-293; Franz Sauer, "Hammer - Purgstall" (trc. Sezer Duru), *TTK Belleten*, XXXVI/141 (1972), s. 79-83.



DAVUT DURSUN

AY

**Hicrî takvimde
ayın dünya çevresinde
bir defa dönüşü zarfında geçen süre;
milâdî takvimde ise
dünyanın güneş etrafındaki dönüşünün
takvim ayı olarak adlandırılan
on iki bölümden her birine verilen ad
(bk. TAKVİM).**

AY

- I. KUR'AN ve HADİS
- II. ASTRONOMİ
- III. KÜLTÜR ve EDEBİYAT

I. KUR'AN ve HADİS

Kur'an-ı Kerim kâinatın kozmik sisteminde yer alan çeşitli varlıklara dikkat çekmekte, insanın bunlar üzerinde düşünerek ibret almasını, böylece şuurlu olarak Allah'a inanmasını ve ilâhî birer lutuf olan bu nimetlerden faydalanmasını istemektedir. Bu arada yirmi yedi âyetle "ay" anlamında kamer kelimesi geçmektedir. Burada önemli olan husus, ilgili âyetlerde güneş "ziyâ" ve "sirâc" kelimeleriyle, ay ise "nûr" ve aynı kökten gelen "münîr" kelimeleriyle nitelendirilerek güneşin ışık kaynağı, ayın ise sönmüş bir yıldız olduğuna dikkat çekilmiş olmasıdır. Modern bilimin veri-

leriyle tam bir uygunluk arzeden bu husus konuyla ilgili bir kısım âyetlerde şöyle ifade edilmektedir: "Görmez misiniz, Allah yedi göğü nasıl birbiriyle uyumlu bir şekilde yaratmış, aralarında aya aydınlık vermiş, güneşin ışık saçmasını sağlamıştır" (Nüh 71/15-16). "Biz gece ve gündüzü kudretimizin iki işareti kıldık; gecenin işaretini (ay) sildik, yerine gündüzün işaretini (güneş) aydınlatıcı kıldık..." (el-İsrâ 17/12). Şüphesiz gecenin simgesi ay, gündüzünki güneştir; "gecenin işaretini sildik" ifadesinden bir zamanlar ayın da güneş gibi ışık kaynağı bir yıldız olduğunu anlamak mümkündür. Gerçi ayın ışık kaynağı olmayıp güneşin ışığını yansıttığı ilk çağlardan beri biliniyorsa da onun güneş gibi bir yıldız iken sonradan söndüğüne ilk defa dikkati çeken Kur'an-ı Kerim olmuştur.

Bazı âyetlerde de ay ile güneşin hayatı düzene koymada, günleri, ayları, yıl ve mevsimleri hesaplamada birer vasıta oldukları anlatılarak ilâhî kudretin tecelli ettiği bu gök cisimleri karşısında insanın yüce yaratana kulluk şuru içinde bulunması vurgulanmaktadır. "Güneşi ışıklı ve ayı nurlu kılan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için aya konak yerleri düzenleyen O'dur. Allah bunları şüphe yok ki gerçeğe ve hikmete uygun olarak yaratmıştır. Allah bilen bir topluluk için âyetlerini açıklamaktadır" (Yûnus 10/5; ayrıca bk. el-En'âm 6/96). Bu iki gök cisminin uzaydaki hareketlerinin gelişigüzel olmayıp kozmik sistem içinde belli bir hesaba dayandığını da, "Güneş ve ay bir hesaba bağlıdır" (er-Rahmân 55/5) âyetinden anlamak mümkündür. Ayrıca ay ile güneşin kendi yörüngelerinde belli bir zamana kadar akıp gidecekleri sık sık vurgulanmaktadır (bk. er-Ra'd 13/2; Lokmân 31/29; Fâtır 35/13; ez-Zümer 39/5).

Âlemdaki kozmik düzenin işleyişini ve her gezegenin kendi yörüngesinde akıp gidişini Kur'an-ı Kerim'in dışında açık bir şekilde ifade eden bir başka kutsal kitap yoktur. "Ay için de birtakım menziller (yörüngeler) tayin ettik. Nihayet o kuru hurma dalı (hilâl) gibi bir hale döner. Ne güneş aya yetişebilir ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri belli bir yörüngede akıp gitmeye devam eder" (Yâsîn 36/39-40). Kur'an-ı Kerim'in kâinata bakış esprisine göre ister canlı ister cansız, ister şuurlu ister şuursuz olsun, var olan her şey Allah'ı bilmekte, O'na itaat etmekte ve O'nu tesbih etmektedir. Bu onun var oluş gayesidir. Çünkü yaratıcısını tanınamış olsaydı var-

lık sahnesinde yer alamazdı. Dolayısıyla İslâm nazarında kâinat mümindir. Her çeşit varlık kendi bulunduğu kategoride belli bir göreve sahiptir; yaratılış kanunu çerçevesinde bu vazifesini yerine getirmemek elinde değildir. Atom çekirdeğinin çevresinde sürekli ve düzenli bir şekilde dönen elektronlardan itibaren en büyük galaksilere kadar her varlığın kendi görevini yapması Allah'a itaat ve secde anlamına gelir (bk. Kindî, *Resâ'il*, s. 245-247). Nitekim bir âyetle, "Görmez misin ki göklerde olanlar ve yerde olanlar, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah'a secde ediyor..." (el-Hac 22/18) şeklinde açıkça ifade edildiği gibi akıl ve irade gücüne sahip olmayan organik ve inorganik bütün varlık türleri tabiat kanunu denen yaratılış kanununa zorunlu olarak uydukları halde akli ve iradesi sayesinde seçme hürriyetine sahip bulunan insanoğlu bu alandaki görev ve sorumluluğunu zaman zaman ihmal etmektedir; hatta bazıları yaratılış gayesini tamamen unutarak Allah'a itaatin en belirgin şekli olan secdeye yanaşmamaktadır. Oysa en basit varlıktan en karmaşık varlığa kadar her şeyin Allah'ı tesbih ve tenzih ettiğini şu âyetten anlamaktayız: "Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder. O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz onların tesbihini anlamazsınız. O halîmdir, başıslayıcıdır" (el-İsrâ 17/44). Yukarıda belirtildiği üzere her varlığın Allah'ı tesbih etmesini, O'nun kâinata koymuş olduğu fitrat kanununa (sünnetullah) uyması şeklinde anlamak yerinde olur. Dolayısıyla bazı beşerî dinlerde ve ilkel toplumlarda bütününüyle tabiatı canlı sayan animist anlayışla bu âyetler arasında bir paralellik kurmak mümkün değildir.

Konuyla ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'in çokça üzerinde durduğu diğer bir husus da ay ile güneşin, gece ile gündüzün insanların hizmetine sunulduğu gerçeğidir. Allah Teâlâ kullarına lutfettiği nimetlerini hatırlatırken özellikle kozmik varlıklara ve olaylara dikkat çekmekte ve, "O geceyi gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi. Yıldızlar da Allah'ın emriyle hareket ederler. Şüphesiz ki bunlar da düşünen bir topluluk için pek çok deliller vardır" denilmektedir (en-Nahl 16/12; er-Ra'd 13/2; İbrâhîm 14/33; el-Enbiyâ 21/33; Lokmân 31/29). İnsan akıl gücüyle eşyaya şekil ve nizam verme, irade gücüyle de onu kendi yararına kullanma hak ve imtiyazına sahip olduğundan her çeşit varlığa hâkim olmak fitrî